

Hanuliak, Václav

Historicko-archeologický výskum Pustého hradu vo Zvolene

Archaeologia historica. 1993, vol. 18, iss. [1], pp. 161-166

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/140048>

Access Date: 21. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

B.

OPEVNĚNÁ SÍDLA

Historicko-archeologický výskum Pustého hradu vo Zvolene

VÁCLAV HANULIAK

Jednou z najznámejších archeologických lokalít vo Zvolenskom okrese je lokalita Pustý hrad so svojimi nálezmi z obdobia eneolitu, s veľkými depotmi z doby bronzovej, halštatu a nálezmi terro sigilaty z doby rímskej. Ťažisko osídlenia tohto vrchu, ktorého nadmorská výška dosahuje 571 m, je až v období včasného stredoveku, kde historici už v minulom storočí lokalizovali jeden z najstarších stredovekých hradov na území stredného Slovenska. Pustý hrad je súčasťou extravilánu mesta Zvolen, rozkladajúceho sa juhozápadne od centra mesta na úpätí Zvolensko-bystrickej kotliny, tvoriaci predel medzi nívnou oblasťou Hrona a Štiavnických vrchov. Pamiatková akcia na Pustom hrade pozostávajúca z archeologického výskumu a s následnými staticko-konzervačnými úpravami, bola objednaná Mestským úradom vo Zvolene vzhľadom na ohrozenú, ale i ohrozujúcu architektúru početných návštevníkov. Blížiac sa 750. výročie udelenia výsad kráľovskému mestu Zvolen zohráva kladnú úlohu pri záchrane tejto cennej historicko-architektonickej pamiatky. Značná časť prostriedkov musela byť vyčlenená na technické zabezpečenie pamiatkovej akcie, akým bolo odstránenie náletového porastu (najmä z korún architektúry), ale i tiež vybudovanie prístupovej cesty, nutnej z hľadiska stavebno-konzervačných úprav.

Archeologický výskum sa v tohoročnej sezóne sústredil na najzachovalejšiu časť celej rozsiahlej pamiatky, na vstupnú vežu v juhozápadnej časti skúmanej lokality. Podľa Dobrosľavy Menclovej (1954) vstupná veža je súčasťou vonkajšieho opevnenia horného hradu, ktorú na základe patkových ríms polkruhovo zaklenutej časti horného portálu datuje do 1. tretiny 13. storočia. V tom čase podľa Menclovej vzniklo celé vonkajšie opevnenie horného hradu a jeho rozdelenie. Brána viedla do veľkého predhradia, v ktorom na vrchole hrebeňa sú pozostatky starého hradu, ktorý z hľadiska stavebnej etapizácie by mal patriť do počiatkov murovanej hradnej architektúry, minimálne do obdobia 12. storočia. Aj keď práca pani Menclovej zostáva nadalej základom pre analýzu profánnej architektúry Zvolena, môžeme už dnes hranicu poznania posunúť ďalej. V areáli hradu už povrchovým prieskumom sa dá doložiť zastúpenie starších prehistorických kultúr, kde dominujúcou je kultúra kyjatická z obdobia mladšej doby bronzovej. Po preskúmaní juhozápadnej časti vonkajšieho opevnenia v mieste sekundárneho prerušenia hradby (využitie ako zisťovací rez) bolo zistené, že ranostredoveká hradba bola položená na korune kamenno-zemného valu. Základová škára vytvára evidentný predel medzi dvoma rôznorodými stavebnými technikami. Pri kamenno-zemnom vale je k dispozícii už len jadro valu a jeho exteriérový svah. Vnútorňa časť valu bola upravená, resp. sčasti odstránená po vybudovaní stredovekej hradby. Zo zásypu valu boli získané početné keramické fragmenty, zaradované kultúre kyjatickej z mladšej doby bronzovej. Pripisovať valové opevnenie zmienennej kultúrnej etape by bolo ešte dnes asi unáhlené, vzhľadom na preskúmanú iba nepatrnú časť valového opevnenia. Hrúbka stredovekej hradby v skúmanej časti rezu dosahuje 186 cm, čo predstavuje optimálnu hrúbku hradby vonkajšieho opevnenia, ktorá sa pohybuje od 180 do 204 cm (obr. 2).

Výskum vstupnej resp. prechodnej hranolovej veže priniesol tiež doplňujúce údaje v rámci stavebnej etapizácie. Menclová opisuje vežu ako previazanú s hradob-

ným múrom, teda súčasne s opevnením. Evidentný doklad jednoznačnej cezúry vo východnej i v západnej časti nárožia po začiatok úrovne tretieho podlažia veže jasne hovorí, že v prvej etape v začiatku 13. storočia vchod do opevnenej časti zabezpečovala iba brána, zosilnená opornými piliermi na vnútornej strane do výšky 1. podlažia. Oporné piliere sú súčasne s obvodovou hradbou, o čom svedčia negatívy otvorov priečných drevených pilotáží, ktoré Menclová uvádza ako drevené klieštiny. Hranelová veža mala v prízemí podjazd, rozšírený po bokoch dvoma pravouhlými výklenkami, ktorých úroveň dlažby od pôvodnej úrovne bola zvýšená o 110 cm. Južná časť základov prechodnej veže bola odkrytá tohoročným výskumom. Hrúbka základov muriva dosahuje 310-515 cm. Kým vonkajšiu bránu môžeme už len akademicky rekonštruovať, vnútorná sa zachovala so všetkými kamennými detailami (negatív tvarov vysekaných pre železné panty vrat a otvory pre istiacu závoru). Nad podjazdom boli ešte tri poschodia kryté rovnými trámovými povalami, z ktorých dolné dve sa otvárali do nádvorja, nadväzujúc na hradobné ochodzy (obr. 1). Získaný atypický archeologický materiál z priestorov interiéru veže je zanedbateľný z hľadiska typológie i časového zaradenia. Ako sa dozvedáme z archívnych materiálov, táto časť pamiatky od roku 1895 do roku 1912 bola niekoľkokrát preskúmaná.

Nepomerné veľké zastúpenie sprievodného materiálu poskytoval skúmaný priestor vnútorného predbránia a sondy v blízkosti hradieb. Ťažisko keramického materiálu je z 12.—14. storočia. Početné sú i zastúpenia militárií, drobných predmetov z kostí a parohoviny, bronzových nákončí a drobných razieb mincí z konca 13. a začiatku

Obr. 1. Pohľad od juhozápadu na skúmaný objekt vstupnej veže. Foto: V. Hanullak.

14. storočia (Ladislav IV. Kumánsky a Ondrej III.). Najstaršiu skupinu z ranostredovekého obdobia predstavuje skupina keramických fragmentov z 12. storočia. Ojedinelé sa nachádzajú keramické tvary, ktoré s istotou môžeme zaradiť do obdobia 2. polovice 15. storočia. Odkryté kultúrne vrstvy vzhľadom na historické, stavebné a zemné úpravy v preskúmanej časti v tohoročnej sezóne nám zatiaľ neposkytujú možnosti historickej stratigrafie. Svetlou výnimkou je náhodný odkryv stavebného dvora, kde v neupotrebených maltových vrstvách bola zistená keramika z obdobia prelomu 16.—17. storočia. Posledná stavebná etapa na Pustom hrade sa viaže k obdobiu výstavby protitureckých opevnení a vybudovania strážnej veže vartovky, písomne doloženej v roku 1563 (A. Zrebený 1976). Tento nález podporuje i listina z roku 1595, v ktorej sa hovorí o umiestnení valónskej posádky žoldnierov na Pustom hrade z dôvodov ohrozenia majetkov a žien a dcér mešťanov (nepubl. ŠOKA Ostrá Lúka). Napriek tomu, že pri súčasnom výskume Pustého hradu archeológ, či historik sa nezaobide bez práce ing. Menclovej, javí sa dnes táto priekopnícka práca o Pustom hrade značne determinovaná prácami historikov minulého storočia (Fejér, G., Kubinyi F., Wenzel G., Henszelman). Počiatky Pustého hradu dajú sa chápať ako ich uviedol Kubinyi (Archeológia Kozlem. Budapest 1864). Už vybudované refugium — hradisko je možné listinné doložiť do obdobia panovania Belu III. (1173—1196). Napriek tomu, že oslavná Anonymova óda o Arpádovcoch posúva históriu Zvolena k roku 906, zostáva nemylným faktom posledná štvrtina 12. storočia historicky (písomne) reálna. Málokto z autorov o Pustom hrade si všíma jeho rozlohu. Ak M. Slivka a A. Vallašek uvádzajú najväčšie hradné komplexy na Slovensku Spišský a Devínsky hrad o rozlohe 5 a 10 ha, Pustý hrad so svojou opevnenou, ale i zastavanou plochou sa tesne blíži k rozlohe 12 ha. Každý čitateľ si musí uvedomiť, že názov Pustý hrad predstavuje novotvar, ktorý pre spresnenie sa prvýkrát začína objavovať len v minulom storočí na komasačných mapách.

Názov Pustého hradu na Willinbergerovej vedutě z roku 1599 je Starý Zvolen. Výskum lokality Pustý hrad je v budúcnosti nemysliteľný bez výskumu užších vzťahov so súčasným mestom. Všetky doterajšie práce menovaných i ďalších historikov hovoria o počiatkoch mesta, resp. osady na sútoku Hrona a Slatiny. Trojročný cieľavedomý prieskum na tejto polohe nepriniesol pozitívny doklad k ranostredovekému osídleniu. Tým však nevylučujeme rozptyl ranostredovekého osídlenia v inej časti v rámci extravilánu Zvolena, resp. i v jeho intraviláne (v auguste t. r. pri zemných úpravách ul. M. R. Štefánika boli zdokumentované porušené objekty časti sídliska, datované bohatou kolekciami keramiky od 9. do 14. storočia — V. Hanuliak, 1992). Výsadná listina mesta Zvolen z roku 1243 by mala dokladovať aspoň jeden z atribútov kráľovského mesta.

a) Sakrálna stavba — pre historika je neprijateľné, aby kráľovské mesto, konštituované v 1. polovici 13. storočia postrádalo sakrálnu stavbu, resp. farský kostol. Farský kostol sv. Alžbety vo Zvolene bol dokončený až v roku 1381, kedy panovník Ľudovít I. udeľuje Zvolenčanom za jeho dostavbu privilégium, že každý kupec, ktorý dovezie do Zvolena víno na predaj, je povinný zaplatiť farskému kostolu od suda vína 1 florén.

Uvedený problém nie je rozriešený aj napriek historicko-archeologickému výskumu nádvorja Zvolenského zámku v rokoch 1965—1968. Archeologickým výskumom sa podarilo odkryť časť porušeného objektu, ktorý S. Tóthová na základe územne blízkych analógií (Bzovík, Krupina, Dobrá Niva) klasifikuje ako sakrálnu stavbu. Odkrytú základ, časť porušenej architektúry autorka výskumu na základe stratigrafie datuje ako evidentne staršiu, ako je stavba gotického zámku (Š. Schônweitzová-Tóthová 1972). R. Marsina vo svojej štúdiu túto stavbu na základe historických materiálov stotožňuje s kráľovskou kaplnkou sv. Mikuláša, ktorú datuje ešte pred vznik mestského zriadenia vo Zvolene. Absenciu hrobových celkov zdôvodňuje tým, že sakrálna stavba

bola výlučne budovaná pro nobile, i keď v závere svojej práce pripúšťa možnosť, že kaplnka sv. Mikuláša na kráľovskom dvorci mohla prevziať aj funkciu mestského farského kostola, teda dodnes stojací farský kostol sv. Alžbety je pravdepodobne „novostavbou“ z 2. polovice 14. storočia (R. Marsina 1989). Ak pripustíme túto alternatívu, je nutné okrem absencie radového pohrebiska, zdôvodniť viacero doteraz nevyjasnených faktov pri doložení tejto zaniknutej architektúry.

b) Historická listina z roku 1326 — pre historikov listina z roku 1326 nie je tak príťažlivá, pretože je iba konfirmačnou listinou, potvrdzujúcou pôvodné výsady z roku 1243. Málokto však sa venoval jej druhej časti, v ktorej Karol Robert udeluje Zvolenčanom na vlastnú žiadosť územie pri Hrone, ktoré opustili kráľovskí servienti, lebo ich ustavične tyranizoval Matúš Trenčiansky. Preto rok 1326 sa stáva medzníkom súčasného Zvolena, jeho dovŕšením bola výstavba zámku, následne s vybudovaním zmienenej farského kostola. Javí sa preto logické, že pôvodné mesto Zvolen s výsadami z roku 1243 sa nachádza v polohe Pustý hrad tak, ako je to zvečnené vo Willingerovej vedute, kde autor upozorňuje, že v roku 1599 bol už Starý Zvolen opustený. Taktiež i prvá konfirmačná resp. renovačná listina z roku 1254 (pretože originál z roku 1243 bol poškodený) prináša určité nové. Nová listina okrem prepisu pôvodných výsad je už s dodatkom o darovaní (resp. pripojení) územia kráľovských rybárov Halasz, čiže Rybáre k chotáru Zvolena. Podľa metácie išlo o územie pri Hrone oproti Budči na juhozápade od vtedajšieho zvolenského chotára. Tento dodatok k základnej listine bol vydaný na základe sťažnosti Zvolenčanov, že nemajú dostatok pôdy.

Obr. 2. Pohľad od východu na zlsťovací rez obvodovou hradbou a kamenozemným valom. Foto: V. Hanullak.

Ak sa vrátíme opäť k listine z roku 1326 — opustené miesto po kráľovských servientoch je lokalizované „na konci mesta pri Hrone“. Ing. arch. V. Mencl už v roku 1938 vyslovuje predpoklad, že Starý Zvolen ležal bližšie k Pustému hradu a do svojej dnešnej polohy sa presťahoval v súvislosti so stavbou nového kráľovského zámku po roku 1326. (Podľa Menclovcov Pustý hrad pri Zvolene predstavoval klasický ranostredoveký hrad z konca 12. a začiatku 13. storočia.)

c) Hradby — zmienka o budovaní hradieb sa vo Zvolene viaže až k obdobiu tureckej expanzie k roku 1590, kedy sa začali budovať pod vedením talianskeho staviteľa Giulia Ferrariho. Najprv bola opevnená východná časť mesta, kým západná mala iba palisádu s drevenou bránou. Je málo pravdepodobné, že mesto Zvolen, ktorému boli udelené výsady kráľovského mesta, bolo v 13. storočí bez hradieb. Sám panovník mal záujem na ochrane mestských majetkov, lebo mestá boli výnosným zdrojom pre kráľovskú pokladnicu. Povolenie vybudovania mestského opevnenia sa spočiatku chápal ako výsada a súčasť mestských slobôd a preto ho panovníci v 13. a 14. storočí udeľovali v základnom mestskom privilegiiu. Mestské opevnenie bolo teda popri svojej užitočnej funkcii výrazom mestských slobôd.

Preskúmanú prechodnú hranolovú vežu môžeme na základe typológie zaradiť medzi klasické mestské brány, so svojimi typickými dvojpriestorovými výklenkami, kde bol vytvorený funkčný priestor akéhosi predbránia, ktorý okrem vojenskej mal aj funkciu ekonomicko-správnú. Tu sa vybavovali povozy pri vyberaní mestského cla a mýta. Vonkajší pás hradného opevnenia je teda mestskou hradbou.

V žiadnom prípade nevyklúčujeme v tejto rozsiahlej historickej zástavbe i stavbu hradu, teda mestského hradu, rozkladajúceho sa v severovýchodnej časti v hornej polohe Starého Zvolena, kde približne na ploche 1,5 ha je identifikovateľná hradná architektúra, typická pre obdobie 2. polovice 13. storočia.

Doterajší stav historického bádania Zvolena, ktorý patrí ku skupine najstarších kráľovských miest na Slovensku nie je vyčerpávajúci, či už z pohľadu historika, alebo archeológa. Jasným dôkazom toho je lokalizácia a datovanie farského kostola a s ním súvisiaceho najstaršieho radového pohrebiska, otázka obytných stavieb z 13. storočia a taktiež i problém opevnenia mesta, či už formou prírodných daností (Hron, Slatina), alebo preukázateľnosť budovaných hradieb.

Pamiatkový aglomerát akým je Zvolen s veľkou určitosťou v budúcich sezónach prinesie ešte mnohé objavné, doteraz nepoznané súvislosti, ktoré nám pomôžu ozrejmiť a rekonštruovať obdobie raného stredoveku a počiatkov Zvolena s jeho veľkým historickým regiónom.

Literatúra

- KUKA, P.: Pustý hrad, Príspevok k dejinám Pustého hradu a k počiatkom mesta Zvolena, Stredoslovenské vydavateľstvo 1964.
- MARSINAJ R.: K najstarším dejinám Zvolena, Historický časopis, roč. 37, 1989, č. b., str. 793-805.
- MENCL, V.: Středověká města na Slovensku, Bratislava 1938, str. 39-41.
- MENCLOVA, D.: Hrad Zvolen, Bratislava 1954.
- PETRÁNEĽ, J. a kol.: Dějiny hmotné kultúry I. 2., SPN Praha 1985.
- SLIVKA, M. — VALLAŠEK, A.: Hradý a hrádky na východnom Slovensku, Východoslovenské vydavateľstvo Košice, 1991.
- ŠÁŠKY, L.: Kamenná krása našich miest, Osveta 1981.
- SCHÖNWEITZOVÁ, S.: Archeologický výskum v areáli Zvolenského zámku, Monumentorum tutela, 8, Bratislava 1972, str. 253- 278.
- ZREBENÝ, A.: Zo starších dejín Zvolena, Vlastivedný časopis, roč. XXV., 1976, str. 114-120.
- ZREBENÝ, A.: Zvolen do roku 1526, Stredné Slovensko 5, Zborník Stredoslovenského múzea v B. Bystrici, Osveta 1986, str. 59 - 80.

Zusammenfassung

Historisch-archäologische Forschung in Zvolen

Das Slowakische Institut für Denkmalpflege Bratislava., Abteilung Banská Bystrica fing in Zusammenarbeit mit der Stadt Zvolen in diesem Jahr mit einer Rettungsaktion der architektonischen Überreste des Pustý hrad (dt. Wüste Burg) an. Das archäologische Denkmal Pustý hrad reiht sich durch seine kontinuierliche Vertretung an Lokalitäten von überregionaler Bedeutung. Pustý hrad ist ein Teil des Außenbereiches der Stadt Zvolen. Er befindet sich südwestlich vom historischen Kern, am Fuß des Zvolener-Bystricer Kessels, wobei er die Scheide zwischen dem Auengebiet am Hron und den Štiavnicher Bergen bildet. Die archäologische Forschung konzentrierte sich in der diesjährigen Saison auf den Eingangsturm im südwestlichen Teil der untersuchten Lokalität. Durch die Erforschung wurde bewiesen, daß der Eingangsturm in zwei Bauetappen entstand. Der Feststellung von D. Menclová (im J. 1954) nach war der Eingangsturm ein Teil der Außenbefestigung gewesen, die sie in das erste Drittel des 13. Jh.s datierte. In die große (Außen-) Befestigung wurde auch die Komitatburg eingeschlossen, die in den historischen Quellen bereits in der Zeit der Herrschaft von Béla III. (1173 - 1196) angeführt wird.

Im Interieurteil der befestigten Fläche ist es der archäologischen Forschung gelungen, außer einer großen Menge Keramik auch zahlreiche Vertretung von Militaria, kleinen Gegenständen aus Knochen und Geweih, Bronzebeschlagstücke und Münzenkleinprägungen aus dem Ende des 13. und Anfang des 14. Jh.s (Ladislav IV. der Kumane und Andreas III.) zu belegen.

In der Zukunft muß die Forschung auf Pustý hrad parallel mit der Erforschung des gegenwärtigen historischen Kernes der Stadt Zvolen verlaufen, weil das Problem der Lokalisation der ursprünglichen Stadt, bzw. der Lokationssiedlung Zvolen mit ihren königlichen Privilegien aus dem Jahre 1243 auch weiterhin offen bleibt.

Der bisherige Stand der historischen Erforschung der Stadt Zvolen, die zur Gruppe der ältesten königlichen Städte in der Slowakei gehört ist, sei es von der Sicht des Historikers oder des Archäologen, nicht erschöpfend. Ein klarer Beweis dafür ist die Lokalisierung und Datierung der Pfarrkirche und der damit zusammenhängenden ältesten Reihengrabstätte, die Frage der Wohnbauten aus dem 13. Jh. sowie das Problem der Stadtbefestigung.

Ein solches Denkmäleragglomerat, wie es Zvolen darstellt, wird in den bevorstehenden Saisonen gewiß noch mehrere entdeckungsreiche, bisher nicht erkannte Zusammenhänge bringen, die uns helfen werden, die Zeit des frühen Mittelalters und der Anfänge der Stadt samt ihrem historischen Hinterland zu erklären und zu rekonstruieren.

Abbildungen :

Abb. 1. Ansicht des untersuchten Objektes - des Eingangsturmes vom Südwesten. Foto: PhDr. V. Hanuliak.

Abb. 2. Ermittlungsschnitt durch die Umfangsschanze und den Steinerdewall. Ansicht vom Osten. Foto: PhDr. V. Hanuliak.